

БҲИШАМ САҲНИЙ

Даричалар

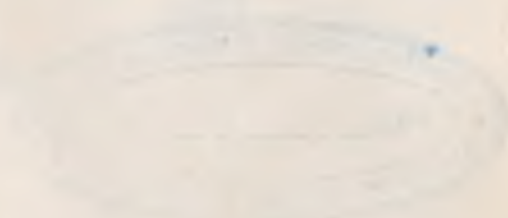

«РАДУГА» НАШРИЕТИНИНГ ТОШКЕНТ БУЛИМИ
Тошкент—1983

भीष्म साहनी
भरोखे

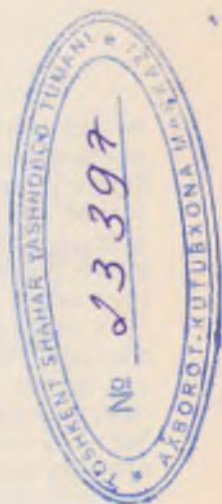
लघु उपन्यास और कहानियां

БҲИШАМ САҲНИЙ

Даричалар

ПОВЕСТЬ ВА ҲИКОЯЛАР

Саҳний, Бҳишам.

Даричалар: Повесть ва ҳикоялар / [Ҳиндий тилидан А. Иброҳимов тарж.].— Т.: Радуга, 1983.—160 б.

Саҳни, Бҳишам. Окна отчего дома: Повесть и рассказы.

И(Ҳинд)

На узбекском языке

БХИШАМ САХНИ

ОКНА ОТЧЕГО ДОМА

Повесть и рассказы

Перевод сделан с языка хинди: Б. Саҳни, «Окна отчего дома». Дели, 1967 г.

Ҳиндий тилидан АНСОРИДДИН ИБРОҲИМОВ
таржимаси

Редактор Р. Муҳаммаджонов

Рассам М. Кагаров

Расмлар редактори А. Лигай

Техн. редактор Н. Сорокина

Корректор Р. Ортиқова

Тришга берилди 11.01.83. Босишга рухсат этилди 5.01.83. Фэрмати 84×109¹/₃₂
Босмахона қорғозй № 1. Қегли 10, шпэнсиз. Адабий гарнитура. Юқори
босма усулида босилди. Шартли б. л. 8,40 Нашр. л. 8,49. Тиражи 30000
Заказ № 4223. Баҳоси 95 т. Нашр. № 4.

«Радуга» нашриётининг Тошкент бўлими. Тошкент, 700129, Навоий кў. .
часи, 30.

Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
Комитети, Тошкент «Матбуот» полиграфия иштэб чиқариш бртлашмасининг
Бош корхонаси. 700129, Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30.

Главное предприятие ТППО «Матбуот» Государственного комитета УзССР
по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. г. Ташкент, ул. На-
вои, 30.

Изготовлено на линии бесшвейного скрепления блоков типографии № 3 ТППО
«Матбуот»

С 70303 № 235 без объявл.
031 (01)—83

© Узбек тилига таржима, расмлар, «Радуга» нашриётининг
Тошкент бўлими, 1983 йил.

ДАРИЧАЛАР

ПОВЕСТЬ

Хотиранинг қоронғи тубида ётган узук-ю¹уқ утмиш манзаралари баъзи-баъзида қоғоз парчалари сингари у ёқ-бу ёққа учади. Улардан иккита-учтаси қўшилиб қолса, яхлит бир манзара ҳосил этади, зул^{ма}т бир оз тарқагандек бўлади. Лекин сал диққат билан қарасам, ҳалиги яхлит манзара бирдан хиралашиб, бутун маъноси ва аҳамиятини йўқота бошлайди, у яна парча-парча бўлиб, хотирот тубига чуқиб кетади. Унутилган утмиш парчаларини бирлаштиришга, уларга яхлит бир тус беришга интилувчи ташқи бирор куч борми ёки шуни қилаётган фақат менинг тасаввуримми? Ҳаёт оқимини бир маромга, бир қолипга солиб турувчи бирор нарса бормикин ёки шу ишчи қилувчи ўзимизнинг тартиб ва изчилликка ташна тасаввуримизмикин?

Мен хаёлан ҳаётнинг баъзи бир даричаларини ўз қўлим билан очиб, утмишга қарайман.

Қулоғимга ҳар хил овозлар чалинади, катта-кичик соялар, тентиб юрган қора, оқ, қизил ранглар кўз ўнгимда намоён бўлади. Кундузги ёруғликда тараладиган овозлар шу ёруғликнинг ўзига сингиб, йўқ бўлиб кетади. Лекин кечқурунги ғира-шира ва тун қоронғусида пайдо бўлувчи овозлар дарров йўқ бўлиб кетмайди. Улар фазода учиб юраверади, деворларни ҳам тешиб ўтиб кетаверади. Хаёлимда ўша овозлар ҳозир ҳам ҳавода учиб, деворларни тешиб ўтиб мен томонга қараб келаётгандай бўлади.

Кечки ғира-шира, ҳовлининг бир чеккасида тандирда олов ловиллаб ёнмоқда. Ошхонанинг эшик олдидаги токчасида чироқ ёниб турибди. Учоқда олов гувиллаб ёняпти. Уйдагилардан кимдир токчадаги чироқни

олиб, ошхонадан чиқди-да, ҳовлидан юриб кетди. Бирдан ёруғлик билан қоронғилик бир-бирига чирмашиб, ҳаракатга келди, деворларга узун-узун ваҳимали соялар туша бошлади. Ёруғлик ҳалиги одамнинг орқасидан судралиб узоқлашиб кетмоқда.

Назаримда қоронғи тушиши билан сон-саноқсиз жин-ажиналар томга ёпирилиб келгану, бурчак-бурчакдан, эшикларнинг орқасидан менга муралаб турибди.

Уйимизнинг орқасидаги узун, ҳувиллаган тор кучадан бировнинг «Ҳов атаганингни опчиқ!» деган товуши эшитилди. Ҳозир биронта эшик ғийқ этиб очилади. Ана очилди. Ҳалиги одам тўхтади. Атрофга бир зумгина сукунат чўмди. Кейин яна эшик ёпилиб, оёқ товушлари секин-аста узоқлаша бошлади. «Атаганингни опчиқ!» деган овоз бирпасдан кейин кўчанинг нариги бошидан эшитилди. Кейин атрофни яна жимжитлик босди. Ҳар куни қоронғи тушганда кимдир шундай деб бақириб келади. Бу одам кимикин ўзи? Кундуз кунлари бўйнига узун тўрва осиб юрадиган анави қизил соқолли, чўлоқ одам эмасмикин?

Узоқдан кўчадаги зулмат бағрини тилиб «Мана, ўтин келди!» деган чинқироқ овоз эшитилди. Ҳадемай кўчанинг нариги бошида катта қизил кўланка кўринди. Ана, лапанглаб мен томон келяпти. У нимаикин? Оловми, нима бало? Ана, борган сари яқинлашяпти. Ростдан ҳам оловмикин? Йўқ, олов эмас дарвешнинг қўлидаги асога боғланган қизил латта экан. Дарвеш қип-яланғоч, боши тап-тақир қилиб қирилган. Боши, елкалари ва иккала қўлига мой сурилган, ялтиллади. «Мана ўтин келди!» деб бақирди у яна. Мен қўрқиб кетиб, чорпояда¹ ёнимда ўтирган ойимга ёпишиб олдим. Назаримда дарвеш асосини баланд кўтариб, ҳалиги қизил латтасини ҳилпиратиб тобора яқинлашиб келяпти...

Кўзим борган сари юмилиб кетяпти. Шифтдаги бир гуж қора соя кенгайиб, катталашиб боряпти. Мен «Вой!», «Вуй!» дейишга тушаман. Соя яна асл ҳолига қайта бошлайди. Илгари тартибсиз қора чизиқлардан иборат бўлса, энди кичрайиб, бир қора нуқтага айланади, шифтдан пастга тушиб, уйнинг ичида айлана

¹ Ҳиндистонда чорпоя арқон ва ҳоказадан туқилиб, суянчиқсиз бўлади. (Изоҳлар таржимонники).

бошлайди. Бирпасдан кейин у яна тепага чиқади-да, ваҳимали бўлиб кетади. Мен қўрқиб яна войвойлашга тушаман. Соя яна пастга тушиб, кичраяди-да, бутунлай ғойиб бўлади...

Ойим бошимни силаб туриб «Ие, бу иситмалаб қопти-ку» деди. Мен у ёнимга ўгирилиб олдим. Яна кўз ўнгимда дам ёруғлик, дам қора соялар ўйнай бошлади...

Мен қўлимни ойимнинг кўксига қўйдим.

— Мана мен ҳозир сенга Мўтийрамнинг хонишидан айтиб бераман,— деди ойим яна бошимни силаб. Кейин у юз-кўзимни силаганича ҳазин овозда бошлади:

Бу дунёдир бевафо
Уқиб олинг, ёронлар,
Ёр-дўст, қавм-қариндош
Бир кун жўнаб кетурлар!¹

Бу хониш менга жуда яхши таниш. Қачон ойим шуни айтса, кўз олдимда турли манзаралар пайдо бўлади. Мана ҳозир унинг иккинчи қисми бошланади-ю, уйимизнинг орқасидаги девор кўз ўнгимда намоён бўлади. Деворга бир қора қарға келиб қўнади. У бир зумгина қўниб туради-да, кейин пир этиб учиб, уйимизнинг тепасида айлана бошлайди. Мана ойим хонишнинг ўша жойини айтяпти:

Бу саробга ҳирс қўйманг,
Мисоли бир қаргадир.
Деворга қўниб бирпас
Яна учиб кетадир.

Қарға учиб кетди. Ҳозир Мўтийрам кўринади. Бошига салла ўраган, калта, қоп-қора мўйлови бор. У ерга чордона қуриб ўтириб олади. Мана айтяпти:

Мўтийрам, ёдингда бўлсин,
Бир кун кунинг битадир.

Ойим пешонамни силаб бир текис майин овозда давом этаяпти. Мана ҳозир қаердандир бир қоп-қора эчки пайдо бўлади-ю, бўйнини чўзиб туриб олади. Кейин орқамиздаги уйда сопол идиш сингандай бўлади:

¹ Шеърларни Р. Муҳаммаджонов таржима қилган.

Ҳозир нима бўлишини мен биламан. Энди ўғил болалар қўшиқ айтиб олдинга юради, қизлар эса аста-секин орқага тисарилади:

Биздан сизга ким керак?
Ким керак?
Қиш-қировли кунларда,
кунларда.

Энди гал яна қизларга келади:

Сиздан бизга Балдев керак,
Балдев керак.
Қиш-қировли кунларда
кунларда.

Қизлар кимни танлашини биламан. Ҳар куни бир хил бўлади. Улар фақат Балдевни танлайди. Бирдан менга алам қилиб кетди, ойимнинг оёғига бош қўйганимча орқага ўгирилиб олдим.

Ана, Балдев ўғил болалар қаторидан чиқиб, қизларга қўшилиб олди. Манўҳарнинг синглиси унинг белидан ушлаб олди. Буни кўриб менга баттар алам қилиб кетди.

Ўйин бўлаётган жойда бир чеккада Тулсий ҳам турибди. Манўҳарнинг синглиси хизматкор деб уни ҳеч ўйнатмайди. «Овозинг йўғон, ҳўкизнинг овозига ўхшайди» дейди у Тулсийга. Бу гапга қизлар хахолаб кулади. Манўҳарнинг ўша синглиси кичкина деб мени ҳам ўйинга қўшмайди. Соғ пайтларимда мен ҳам Тулсий билан бирга бир четда туриб, ўйинни томоша қиламан...

Мен бетоқат бўлиб, яна бошқа ёнимга ўгирилдим. Ойим ҳали ҳам пешонамни силаб бояги хонишни қилиб ўтирибди. Яна Мўтийрамнинг овози қулоғимга кира бошлади. Шу пайт бирдан зинадан дадамнинг оёқ товуши эшитилди. Дадам тепага ҳассасини қидириб чиқаётган бўлса керак. Худонинг берган куни кеч бўлди дегунча ҳассасини қидиришга тушади. Ҳозир ойимни жеркиб беради. Ойимнинг хонишини пастдан туриб эшитган бўлса керак. У бирдан ўдағайлаб кетди:

— Мен сенга минг марта айтдим, болаларга бунақа «ўлди-қолди»ларни айтмагин, деб! Лекин сенда қулоқ бўлсайкан. Сен ўз билганингдан қолмайсан.

— Шунини яхши кўрсам, нима қилай ахир?! Яхши кўрганимни айтаман-да,— деди ойим секингина.

— Яхши кўрсанг, ўзинг айтавермайсанми? Болаларга эшиттириб нима қиласан?

— Мўтийрамнинг хониши-ку. Бунинг нима ёмон жойи бор?

— Ёмон жойи шуки, одамнинг руҳини туширади. Бола деганга хурсанд қиладиган яхши-яхши ашулардан айтиб бериш керак. Болага ведалардаги¹ мантрлардан ўқиб, қулоғига қуйиш керак. Сенинг билиб олганинг шу таркидунё алланималар. Кечаси булар болага ёмон таъсир қилади.

— Қўйсангиз-чи. Жуда нима таъсир қиларди! Парвардигор умрини берган бўлсин!

— Ҳа бўпти, бўпти. Сеники маъқул! Ҳассамни кўрмадингми? Қаёққа кетдийкин?

Дадам ҳассасини қидириб нариги хонага кириб кетди.

— Бу шундай бебошвоқ уйки, қидирганинг билан ҳеч нарсани топиб бўлмайди!— ўша ердан дадам тўнғиллади.— Кимдан сўрасанг, «билмайман» дейди.

Ойим авайлаб бошимни ерга олиб қўйди. Шу маҳал деворда осиглиқ соат занг уриб қолди. Санай бошладим: ўн марта. Ойим бирдан кулиб деди:

— Бу уйда ўзи ҳамма нарса тескари. Ҳали гузукроқ қоронғи тушгани ҳам йўқ-ку, соат ўн марта занг урди.

Ойим кулса, мен яшнаб кетаман. Дунёдаги ҳамма нарса менга оддий, содда бўлиб туюла бошлайди. Ойим кулганда бутун гавдаси силкиниб-силкиниб кетади. Мен бошимни ойимнинг кўксига қўйиб олдим. Шундай қилсам, ҳеч нарсадан чўчимайман. Шу пайт айвон тарафдан дадамнинг овози эшитилди:

— Ҳў Тулсий! Ҳассамни кўрмадингми?

— Энди турай, ошхонадаги ишларимга қарай,— деди-да ойим залворзингина гавдасини тиклаб чорпоядан пастга тушди.

Пастдан акам Балдевинг ҳовлиққан овози эшитилди:

— Ойи! Ҳў ойи! Мен кетяпман.

Ўйнаб-ўйнаб, кўчадан энди келяпти-ю, яна «мен кетяпман» деб бақиради. Ойимни пастдан тополмай, бу ёққа чиқибди.

¹ В е д а л а р — ҳиндуларнинг тўрт муқаддас китоби; мантрлар эса шу китоблардаги оятлар, дуолар.

— Ойи! Биз гурукулга ¹ кетяпмиз.

Акам билан изма-из Тулсий ҳам ичкарига кирди. Унинг юзига қараб ҳайрон бўлдим. Гира-шира бўлгани учунми, назаримда уни биринчи марта кўраётгандай бўлдим. Тулсийнинг акам билан бирга турганини кўриб, менга алам қилиб кетди. У менга ишшайиб қараб тургандай туюлди. Қоп-қора башараси, митти кўзлари ва қип-қизил милклари шу қоронғида ҳам ялтираб турибди. Мен уни улгудай ёмон кўраман: уйда ёлғиз кўрди дегунча албатта бир уриб кетади.

— У ерда камон отишдан мусобақа бўларкан. Соат еттида бошланаркан. Ушанга кетяпман,— деди акам нафаси оғзига тиқилиб.

— Шу бемаҳалда-я? Уззукун уйнаганинг етмай-дими?

Ойимнинг бу гапидан менга жон кириб кетди. Демак ойим акамни ҳеч қаёққа юбормайди.

— Дадам, борақол, дедилар,— деб жавоб берди акам, чорпоянинг четини ушлаб сакраркан.

— Даданг айтган бўлса, нега энди яна мендан сўрайсан?

— Дадам, ойингдан сўрагин, дедилар-да.

Ойим энди бир нарса демоқчи бўлган эди, бу ёқдан «Мен ҳам бораман» деб мен гингшиб қолдим.

Акам билан Тулсий иккови ёнма-ён турибди. Акамнинг оппоқ юзида кулгу уйнайди. Тулсийнинг башараси эса қоп-қора, яп-япалоқ, кулганида қип-қизил милклари ялтираб кетади.

— Кечгача кўчадан бери келмайсан. Сенга қўшилиб, Тулсий ҳам улгудай ялқов бўлиб кетяпти.

«Ура!» Мен яна ичимда хурсанд бўлдим. Бўлди, акам ҳам бормайди, Тулсий ҳам!

— Ойижон, камончи Лахўрдан келган эмиш. Жуда уста эмиш. Кўзини юмиб туриб уқ отармиш. Жуда кўргим келаяпти. Хўп дея қолинг.

Дадамнинг оёқ товуши борган сари яқинлашиб келаяпти. Мана унинг овози ҳам эшитилди:

— Ҳали ҳам чироқни ёқмадиларингми? Қаёққа даф бўлиб кетди Тулсий?

Ие, Тулсий нега жойидан қимир этмай турипти? Дадамнинг гапини эшитиб ҳам, нега бориб чироқни ёқмайди? Мен жуда ҳайрон бўлдим.

¹ Гурукул — ҳиндуларнинг анъанавий диний мактаби.

— Бунинг, гурукулга томоша кўргани бораман, деяпти. Бора қолсин. Нима дединг?— ойимга юзланди дадам.

— Ҳой дадаси, сал ўйлаб гапирсангиз-чи» Бемаҳалда болаларни кучага чиқариб бўладими?

— Тулсийни ҳам қўшиб юбор. Боравермайдими энди, жуда нима қиларди.

— Ҳой дадаси! Қоронғи тушиб қолган бўлса, бу ёқда қанча иш қалашиб ётса! Сиз яна, Тулсий ҳам борсин, дейсиз. Ким қилади ишларни? Ҳар нарсанинг вақти бор-да!

Лекин дадамнинг қулоғига гап кирмайди. У киши ҳали ҳам ҳассасини қидириш билан овора. Мен бу ёқда, дадам нима деркин, деб жонимни ҳовучлаб ётибман.

— Ҳа бўпти, бўпти энди, бора қолсин. Болалар бунақа нарсани ойда-йилда бир кўради. Гурукул жуда дунёнинг нариги чеккасидамиди? Икки қадам жой, бирпасда бориб келади,— деди дадам хонани тимирскилаб ҳассасини қидираркан.— Аслида уларнинг қиладиган ишлари уч пулга қиммат, лекин шунақа ўйин-томошани жуда ўрнига қўяди...

— Мен ҳам бораман!— деб хархаша қилдим мен.

— Сен ҳам борасанми томошага?— деди дадам олдимга келиб. Кейин ойимга қараб гапида давом этди:— Бу ҳам бора қолсин. Тулсийнинг ўзи елкасига миндириб, обориб-опкелади.

— Менга қаранг, сал бўладиган гапни гапирсангиз-чи. Болани шу касал ҳолида ўша ёққа юбораманми? Бошини кўринг, мисдай қизиб ётипти!

Шу топгача мен учун дунёда энг яхши одам ойим, энг ёмони дадам эди. Энди бутунлай тескарисини бўлиб чиқди. Ойим душманга, дадам дўстга айланди.

— Иссиғи салгина экан-ку,— деди дадам пешонамни ушлаб кўриб.

— Йўқ дедимми, йўқ! Бунинг юбораман, деб ўйламай ҳам қўя қолинг. Болаларни ўзингиз шунақа қилиб расво қиласиз.

— Мен ҳам бораман. Бораман, бораман,— ҳиқиллаб ётибман мен бу ёқда.

— Бора қолсин ҳаммаси. Сал кўнглини ёзиб келади. Бу тор кўчангда булар нимани ўрганади? Фақат

сукишу уятсиз ашулаларними? У ер ҳар ҳолда «Арья самааж»¹, битта-яримта тузукроқ нарса урганани.

— Бораман, бораман,—деб ҳиқиллаб ётибман мен.

Дадам яна ҳассасини қидириб бошқа хонага кириб кетди. Уша ердан овози эшитилди:

— Мана бу ерда экан ҳасса. Қим буни эшикнинг тепасига осиб қуювди? Бу уйдагилар бир нарсани кўриб турса ҳам, ғиқ этмайди.

— Кеч кирганда буларни томошага жўнатиб, энди ўзингиз қаёққа кетяпсиз?— деди ойим.— Шу кетганча, худо билади, қай маҳал қайтасиз? Овқатни сузиб қўйиб, сарғайиб ўтираманми?

— Сен туриб овқатингни сузавер,— жавоб берди дадам.— Мен боғни бир айланаману изимга қайтаман.

Дадам олдимга келди. Бошимни силаб туриб «Ҳа туполончи» деб мени эркалатди ва чўнтагидан бир сиқим чақа олиб, чорпоянинг бош томонига қўйди. «Қўявер, хафа бўлма, сени кейин ўзим обораман» деб мени юпатди-да, ташқарига чиқиб кетди. Тулсий билан акам аллақачон кетиб бўлган. Ойим ҳам ўрнидан туриб, ошхонага қараб йўл олди. Мен икки кўзимдан қайноқ-қайноқ ёш оқизганимча қолавердим.

Бир маҳал ошхонадан кулги овози эшитилди. Қулаётган опаларим. Опа-сингил иккови худди бир-бирининг соясига ўхшайди: юрса ҳам, турса ҳам бирга.

Ёшли кўзимни шипга қададиму ҳайрон бўлдим: иккита тўсин орасидан доимо кўринадиган узун соқолли рааж² қаёққадир ғойиб бўлибди. Раажадан олдинда дукур-дукур чопадиган от ҳам кўринмайди. Қаёқдандир яна қора нуқта пайдо бўлиб қолди. У яна аввалгидек кенгайиб, тобора катталлашиб жуда ваҳимали тусга кира бошлади. Мен қўрқиб кетиб додвой солишга тушдим. У яна кичрайиб кетди. Кичрайиб-кичрайиб, ниҳоят яна нуқта ҳолига келди-да, фазода суза бошлади.

¹ «Арья самааж» («Орийлар жамияти») — 1875 йилда Даянанд Сарасватий ташкил қилган диний реформаторлик жамияти. Жамиятнинг мақсади ҳиндларда миллий маданиятга муҳаббат уйғотиш бўлган.

² Р а а ж а — ҳоким, подшо.

Кўзимни очсам, кун чиқиб кетган. Кундузи яхшида. Ҳамма нарса аслидай кўринади, ҳамма нарса жой-жойида, тартибли. Кечаси бошқача. Қоронғи тушди дегунча девга ўхшаган баҳайбат, бир-биридан қўрқинчли соялар у ёқдан-бу ёққа юра бошлайди.

Мен ойимнинг қўлидан ушлаб, зинадан пастга тушдим. Қўлимда ун тўла кичкина товоқча. Ойим кўча эшикни очди. Ана, рўпарада ўша дарвеш турибли. Қоронғида «Хў, утин келди!» деб бақириб юрадиган дарвеш. Унинг овозини эшитиб, доимо дир-дир титрайман. Ие, бу дарвеш эмас экан-ку! Эгнида яшил ридо, соқоли оппоқ, қўлида асоси ҳам йўқ, асосининг учида чўғдай ёниб турадиган алвон ҳам йўқ.

— Қани қўлингдагини сола қол, болам, сола қол,— деди-да, дарвеш қопининг оғзини очиб, менга тутди. Лекин мен қилт этмай туравердим. Иккала кўзим дарвешда.

— Сола қол ўғлим, сола қол, қўрқма,— деди ойим.— Дарвеш сенга ҳеч нарса қилмайди.

Мен бир қадам қўйиб, қўлимдаги унни идиш-пидиши билан қопга ташладиму, ойимга маҳкам ёпишиб олдим. Лекин энди ҳечам қалтираганим йўқ. Дарвеш кулди. Унинг соқоли орасидан сап-сариқ сўйлоқ тишлари кўриниб кетди. У қопдан товоқни олиб, менга узатди.

— Илоҳим омон бўл! Уйингдан қут-барака аримасин!— дуо қилди дарвеш.

— Ол, ўғлим, товоқни ол,— деди ойим.

Мен дарвешнинг сап-сариқ тишларидан кўзимни узмай қўлидан идишни олдим. Бу гал ҳам тариқча қўрққанам йўқ. Дарвеш қўлини чўзиб, астагина бошимни силади. Лекин шунда ҳам ҳеч қўрқмадим.

— Отахон, бир у-бу нарса айтиб бермайсизми? — илтимос қилди ойим.

Дарвеш елкасидан иктаарасини¹ олиб, қулоғига яқин олиб борди-да, кўзларини юмиб, бошини бир ёққа эгиб хониш қила бошлади:

Бу бир дамли томоша,
Билиб қўйинг, бандалар,
Худога ҳеч гап эмас:
Дарёларни чўл қилур,

¹ И к т а а р а — якка торли кичкина чолғу асбоби.

Чул-сахрони кўл қилур,
Бу бир дамли томоша,
Билиб қўйинг, бандалар.

Дарвеш орқасига ўгирилди-да, аста-секин юриб чап томондаги кучага кириб кетди. Унинг бу хонишини эшитавериб, ҳаммага ёд бўлиб кетган. Мен ҳам ёддан биламан. Лекин буни айтадиган дарвешнинг ўзини бугун энди кўриб турибман. Ойим икковимиз знадан уйга чиқиб кетяпмиз. Ёнимиздаги кучадан дарвешнинг овози эшитилиб турибди:

Сенга ҳаммас бу дунё,
Менга ҳаммас, э, банда!
Бир кун ҳамма ўлади,
Бир сиқим кўл бўлади.

Бу бир дамли томоша
Билиб қўйинг, бандалар.

Мен уйда кун бўйи у хонадан бу хонага кириб-чиқиб юраман. Манави эски «меҳмонхона»миз. Ҳамма ёғига чорпоялар қўйиб ташланган. Анави девор тагидаги чорпояда акам иккаламиз ётамиз. Кечаси ўринга ётгач, мен нуқул акамнинг жиғига тегаман. Ҳали чимчилаб кўраман, ҳали тимдалаб кўраман. Кун бўйи менга парво қилмаганига гўё ўч оламан. Лекин акамнинг ҳеч жаҳли чиқмайди. Орқасини ўгириб олади-да, ухлайверади.

Девор ёнида опаларимнинг шкафи турибди. Унинг иккала тавақасига бўр билан қанақадир чизиқлар чизиб, ҳар хил ҳарфлар ёзиб ташланган. Бунақа ёзувни фақат опаларим ёза олади. Шкафнинг бир тавақаси доимо очиқ ётади.

Меҳмонхонанинг шундай орқаси кичкинагина ҳужра. У ерда ҳам битта шкаф бор. Ичи тўла китоб. Булар оддий китоб эмас ведалар. Газетага ўралганми, веда бўлади.

Опаларим шкаф олдига туриб олиб, бир-бирининг билимини текширяпти:

— Ҳаммаси бўлиб қанча веда бор? — дейди биттаси.

— Тўртта,— жавоб беради иккинчиси.

— Ведангалар¹ ҳаммаси нечта?

¹ В е д а н г а — ведаларни шарҳловчи олтига асарнинг номи.

— Унта.

Катта опам бармоқларини букиб, нималарнидир санайди.

— Веданга саккизта. Сен бўлсанг унта дейсан.

— Йўқ, унта. Пандитжий¹ унта деганлар.

Меҳмонхона билан ёнма-ён яна битта хона бор. Эшиги шундоқ опаларимнинг шкафи ёнида. Бу эшик, қачон қарасанг, берк бўлади. У ерда катта бир шкафда жуда зўр нарсалар тиқилиб ётибди. Қалам солинадиган қутича, чинни идишлар, яна алланарсалар. Шкафда яна олтин сопли антиқа бир пичоқ ҳам бор. Уни дадам ҳеч кимга ишонмайди. Унда-бунда бир кўрсатиб, дарров жойига олиб қўяди. Кейин хона эшигини беркитади.

Меҳмонхонанинг ташқариси ҳовли. Рўпарада панжара. Оёқнинг учида туриб, панжарадан пастни тўм-ша қилса бўлади. Лекин туфлаш мумкин эмас. Кимда-ким туфласа дадам уришади.

Пастдан дадамнинг бақирган овози эшитилади:

— Ҳу Балдевнинг онаси! Озгина қатиқ бериб юбор, мен бир чўмилиб чиқай.

Ойим ошхонадан чиқиб, панжаранинг олдига келади-да, жиғибийрон бўлиб дейди:

— Ҳой дадаси! Ҳамма нарсанинг вақт-соати бор. Мен бу ёқда овқат сузай деб турсаму, сиз у ёқда чўмиламан десангиз! Шу ҳам ишми?

— Сен намунча ҳар нарсага аралашаверасан, а? Қатиқ бўлса, тушириб юбор, бўлмаса «йўқ» деб айтқўй. Мен дарров чўмилиб чиқаман.

Манави «бўёқчи»нинг шкафи. Нега уни бунақа дейилади, буни-ку билмайман, лекин шу «бўёқчи» деган сўзни яхши айтолмайман. Акам менга «туғри айт, ундоқ айт, бундоқ айт!» деб дакки бергани-берган. Ойимнинг калитлари йўқолди дегунча, дадам пастдан туриб бақиради: «Ҳу, бўёқчининг шкафини бир қараб кўрларинг. Уша ерда бўлса ажаб эмас». «Бўёқчи»нинг шкафи дейилади-ю, ичида ранги ўчган кўк қутидан бўлак ҳеч вақо йўқ. Ойимнинг калитлари шу қутида турармикин? Бу ерга ким солиб қўяркин? Шунга ҳеч ақлим етмайди.

¹ Пандитжий — қадимги ҳинд билладиган ўқимишли одам, олим; жий — қўшимча.

Дадамнинг «ишхона»си ҳам ўша пастда. У киши эртаю-кеч «ишхонадан» чиқмайди. Қўзойнакни бурнининг устига қўйиб олиб, машинкада бир бармоғи билан «шақ-шақ» қилиб алланималарни ёзиб утиргани-утирган. Тулсий олдига бориб қолса, байбайлаб ҳайдаб юборади. «Ишхонада» ҳам девор соат бор. Лекин бу ҳар ярим соатда занг уради, юқоридагига ўхшаган эмас. У ерда оташдоннинг устига узунгина бир чойшаб осилган. Чойшабда кетма-кет турган қанча ҳам товусларнинг расми бор. Ҳар хил: қизил, сариқ, кўк... Худди бир-бирини қувлаб кетаётганга ўхшайди. «Ишхона»да ҳам Свамийжий¹нинг сурати бор. Лекин бу ерда у киши кийим кийган. Юқори хонада эса яп-яланғоч утирибди, орқасида битта шер, илон, башараси холамнинг ўғлига ўхшайдиган қанақадир бир ҳайвон турибди.

— Ана, кўрдингми?— дейди олам менга қараб,— Свамийжий шунақа зур бўлганлар. Ҳеч нарсадан, ҳатто шердан ҳам, қоплондан ҳам қўрқмаганлар.

Дадамнинг «ишхонаси» билан ёнма-ён яна битта хона бор. Бирон ёмонлик қилсам, мени шу ерга қамаб қўйишади. Кўчада бирдан сўкиниб юборсаму, Тулсий эшитиб қолса, дарров ойимнинг қулоғига етказди. Ойим мени шу хонага қамаб қўяди.

«Қамоқхона»да мен деразанинг олдига бораман-да, кўчага қараб тураман. Бир пайт эшикни очиб, ойим киради. У бошимни иккала тиззасининг орасига қисиб олиб, оғзимга бир чимдим аччиқ гармдори тикади-да, яна индамай чиқиб кетади. Мен бу ёқда додлаб тирпирилаб қоламан. Бир оздан кейин яна ойимнинг ўзи кириб, мени олиб чиқиб кетади. Ташқарига чиқа солиб акамни дўппослаб кетаман.

Пастда ғулхонанинг орқасида «гараж» бор. Бу ерда сигиримиз боғлиқ туради. Тулсий шу ерга кириб олади-да, сигирга терт қора туриб, овозининг борича ашула айтишга тушади.

— Ҳой барака топкур, қўй энди шу ашулангни!— дейди ойим Тулсийга кулиб.— У ёқда кирчининг эшаги ҳанграса, бу ёқда сен бақирсанг! Ахир одамнинг қулоғи битиб кетди-ку!

¹ Сва м и й ж и й (сва м и й — п и р) — машҳур жамоат арбоби Даянанд Сарасватий (1824—1883) Панжобда ҳурмат билан шундай деб аталади.

Мен Тулсийга ўхшаб ашула айтолмайман-ку, лекин бошқа бир ҳунарим бор. Тандирнинг ёнидан битта бўш тунука банкани олиб, ҳовлининг ўртасига тўнкариб қўяман-да, оббо деб калтак билан тарақлагиб уриб «Ҳў мусулмонла-а-ар! Рўза тутингла-а-ар!» деб овозим борича бақираман.

Банка роса тарақлайди, ҳамманинг жонини ҳалқумига келтиради. Бундан руҳланиб, банкани яна ҳам қаттиқроқ савалаб, жон-жаҳдим билан бақираман: «Ҳў мусулмонлар! Рўза тутинглар!»

Шунда деворнинг нарёғидан қўшни хотиннинг овози эшитилиб қолади:

— Ҳой Лаччмий! Бу ўғлинг йил-ўн икки ой рўза тутгин дейди-я!

Шундай деб у кулади. Ойим баъзан ўчоқ бошидан муомала қилиб юборади, баъзида эса ўрнидан туриб, ҳовлига чиқади-да, тандирга оёғини тираб олиб, девордан нариги ҳовлига қарайди. У ёқда иккала қўшни анча маҳалгача гаплашиб туради, бу ёқда мен банкани тарақлатиб ётаман.

* * *

Балкондан туриб қаралса, кўча бошидаги ҳовуз кўринади. Шу ҳовузда маҳалла аравакашлари от чўмилтиради. Шу ерда оғайниларим Манўхар, Индар ва Гирдҳарийлар ари тутиб ўйнаб юради. Кўчанинг нариги боши минг кўраман десангиз ҳам кўринмайди. Худди охири йўққа ўхшайди. Мен учун олам-жаҳон от чўмилтирадиган ҳовуздан бошланиб, Атарсингҳ ҳолвачининг дўконига бориб тамом бўлади. Дўконнинг олдида беш-олтита одам шолчага ўтириб олиб, нуқул ошиқ ўйнагани-ўйнаган. Шу дўкондан у ёқда нима бор, бундан хабарим йўқ.

Рўпарамиздаги уйнинг сояси қисқариб кўчанинг четига борганда пешин бўлади. Мана пешин бўлди. Ойим болконга чорпоя қўйиб, мени ётқизди-да, бошимни ушлаб деди:

— Ҳадемай тузалиб кетасан. Ана ўшанда кўчада мацца қилиб ўйнайверасан, қўзичоғим.

Ана мешкобчи ҳовуздан мешни сувга тўлдириб олди. У мешни орқасига ортиб олди-да, бир қўли билан мешнинг оғзини ушлаб, иккинчи қўли билан уни бир текисда уриб-уриб энгашганча кўчага сув сепишига

тушди. Кучанинг сув сепилган қисми худди соя тушганга ўхшаб қолди. Нам ердан ёқимли бир ҳид тарала бошлади. Мен бу ҳидни шундоқ яхши кўраманки, соғ пайтимда мешкобчи сув сепаетганда унинг кетидан кетавераман. Мана мешкобчи мавлавий Исҳоқнинг уйи олдига бориб тўхтади-да, қаддини ростлади. Бушаб қолган меш унинг елкасидан сирғалиб туша бошлади. У кетига ўгирилиб, яна сув олгани аста-секин ҳовуз томон йўл олди.

Шундай қаршимизда турадиган Файз Али отини тонгадан¹ чиқарди. Араванинг осмонга қараган шотиси намоз пайтида мавлавий Исҳоқнинг фотиҳага кўтарилган қўлига ўхшайди. Файз Алининг ўғли ҳали устидан жабдуғи олинмаган отни жиловидан ушлаб, кучанинг ўртасига олиб келди. Отнинг жабдуқ турган жойи тердан қорайиб яғир бўлиб кетган. У тинмай депсилади. Ўқтин-ўқтин думи билан устидаги пашшасини ҳайдайди. Ана, Файз Алининг ўғли уйига қайтиб кириб кетди. Ҳозир нима бўлишини биламан: от оҳиста юриб, Атарсинҳ ҳолвачининг дуконигача боради. Кейин ўзи қайрилиб, Файз Али ўтирган чорпоя олдига келиб тўхтайди. Кейин яна кучанинг ўртасига қараб юради. Мана, Файз Али бошидан кул ранг салласини олиб, уйнинг олдида турган чорпояга ўтирди-да, чилимни қўлига олиб, тутатиш учун жон-жаҳди билан пуфлашга тушди.

Оғайним Гирдҳарий қўлида чиллак ушлаб тўғримиздаги тор кучанинг бошига келди-да, катта тонга ўтириб олиб, бор кучи билан «Чиллак ўйнайдиган келаверсин!» деб бақирдишга тушди. У мени, акамни, маҳалладаги бошқа болаларни чиллак ўйнашга чақиряпти. Гирдҳарий у ёқда дамба-дам тагидаги тошга ёғочини уриб, бақирдиб чақиряпти, мен бўлсам бу ёқда тўлганиб ётибман.

Маҳалладаги болалар кунда ҳовуз бўйига йиғилади. Ҳозир ҳам улар ўша зах ерга ўтириб олиб ари тутишяпти. Индар арини шундоқ қўли билан тутаверади. Бир қўли билан арини ушлаб, иккинчи қўли билан нинасини олиб ташлайди-да, оёғига ип боғлаб учиради. Ари жонивор ҳам салгина учиб боради-ю, шох ташлаган варракдай ғувиллаб ерга тушади.

Гирдҳарий ўтирган тор кучадан бир хотин келяпти.

¹ Т о н г а — одам ташийдиган икки гилдиракли арава.

У бурқа¹ ёпинган, лекин юзи очиқ. Мана у тор кучани кесиб ўтиб, катта кучага чиқди-ю юзини ёпиб олди. Ана энди катта кучани кесиб ўтяпти. Ҳозир ёнимиздаги кучага кириб кетади. Тор кучага кирди дегунча, яна юзини очиб олади. Бурқа ёпинадиган аёлларнинг ҳаммаси ўзи шунақа: катта кучада юрганда бурқасини тушириб олади, тор кучага кирганда кўтариб олади.

Уйимизнинг шундай ёнида маҳалладаги тонгачи киракашларнинг бешта оти йўлнинг четида боғлоқлик турибди. Маҳалланинг у ер-бу ерида оти чиқарилган тонгалар кўринади. Ҳаммасининг шотиси мавлавий Исҳоқнинг қўлига ўхшаб осмонга қараган. Ҳар кундагидек, бугун ҳам чўлоқ Нуру бобонинг эшигига чорпоялар қўйилган. Турт-бешта тонгачи — Фатҳиддин, Жиланий, Қаримхон, Муҳаммаддинлар чорпояларда у ёқ-бу ёқдан ҳангомалашиб ўтирибди. Фатҳиддин кучадаги водопроводнинг олдига ўтириб олиб, чилимнинг сувини янгилаяпти. Чилимдан олдин қоп-қора, кейин сап-сарик сув тушди, энди бўлса топ-тоза сув тушяпти. Фатҳиддин чилимнинг найига пуфлайди. Унинг икки лунжи дум-думалоқ бўлиб шишиб кетади, чаккасидаги томирлари бўртиб чиқиб кетади. Мен минг уринсам ҳам, лунжим ҳеч шунақа шишмайди. Оғзимни қўлим билан беркитиб роса кучаниб пуфлайман, барибир лунжим дум-думалоқ бўлиб шишмайди, чаккамдаги томирларим ҳам бўртиб чиқмайди. Қаримхоннинг ўғли тонгачилар ўтирган чорпояларнинг шундай ёнига ариқ бўйига ўтириб олиб катта сопол идишда шарбат тайёрлаяпти. Тонгачилар кичкина-кичкина сопол пиёлаларда шарбат ичиб, ўша битта чилимни галма-гал чекиб қош қорайгунча чорпояда гап сотиб ўтиришади.

Ана Жалолхон субадорнинг² ўғли Навобхон катта кўчанинг ўртасига чиқиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У ҳар куни шу вақтда шунақа қилади. Ойим бунни кўриб, сайр қиляпти, дейди. Навобхоннинг бошидаги оппоқ салланинг учи шамолда ҳилпираб турибди. Эғнида ҳам оппоқ оҳорли шалвор-қўйлак, оёғида ярақлайдиган қоп-қора туфли. Файз Алининг оти билан унинг юрадиган йўли бир: бу ҳам ҳовуздан Атарсингҳонинг дуконигача боради-да, яна ҳовузнинг олди-

¹ Бурқа — паранжисимон ёпинчиқ.

² Субадор — армия капитани.

га қайтиб келади. Лекин у ниҳоятда кеккайиб, виқор билан битта-битта қадам ташлаб юради, қоп-қора мўйловини дам-бадам бураб қўяди. Бироздан сўнг унинг хизматкори тонгани қўшиб, уйимизнинг олдига келиб тўхтади. Бутун маҳаллада унақа тонга ҳеч кимда йўқ. Шунақа ярқиллайдики, қўяверасиз. Тонгаси қоп-қора-ю лекин ёнида оқ йўллари бор. Отининг бошига баланд жиға қадалган, устидаги жабдуқлари қора, ярқиллайди. Керак бўлса, араванинг устини очиб қўйса ҳам бўлади. Хуллас, кўрган кишининг оғзи ланг очилиб қолади. Тонганинг қамчидонида учи эгилган узун, ингичка қамчи туради.

Ана, субадорнинг ўғли тизгинни қўлига олиб, бир сакраб олдинги ўриндиққа ўтириб олди. Орқа ўриндиққа хизматкор ўтирди. От бўйини ғоз тутганича ер тепиниб, йўрғалаб кетди. Чулоқ Нуру бобонинг ўйи олдида тўпланиб ўтирган тонгачилар ҳаммаси ўша ёққа қараб қолди. Навобхон деса бутун маҳалла зир-зир титрайди. Чунки у хоҳлаган пайтида битта-ярим-танинг ёқасидан ушлаб, дўппослаб қолиши ҳеч гап эмас.

Бу ёқда Гирдҳарий ҳали ҳам ўша ўтирганича «Чиллак ўйнайдиган борми!» деб бақариб ётибди.

Уйимизнинг чап томонидан, ҳовузнинг ёнидаги тор кўчадан тасир-тусир қилиб бир тўда сигир-бузоқ кириб келди. Поданинг орқасидан қўлида таёқ ўйнатиб, ҳайҳайсурон билан Маҳмуд чопиб келяпти. Қўлидаги таёқ билан ҳали у сигирнинг орқасига туширади, ҳали бу сигирнинг. У ҳеч кўйлагининг тугмасини тақмайди, шунинг учун оппоқ бадани узоқдан кўзга ташланади.

Ие, балконнинг нариги бошида опаларим турипти-ку! Булар қачон келиб қолдийкин? Қачондан бери туриптийкин? Опаларимни кўрсам, зириллайман. Булар ҳеч ҳам мен билан гаплашмайди. Қачон қарасанг, иккови пичир-пичир қилгани-қилган. Лекин мен барибир уларнинг нима гаплашаётганини биламан. Кўчанинг нариги бетиде, икки уй нарида Сарасватийлар туради. Сарасватий опаларимнинг ўртоғи. Қасалмас пайтларимда мени Сарасватийни чақариб келгани юборишади.

Бир пайт зинадан гурсиллаган қадам товуши эшитилди. Термометр кўтариб, балконга дадам кириб келди. Уни кўриб юрагим дукиллаб уриб кетди. Дадам

оғзимга термометр қўяётган эди, опаларимга кўзи тушиб қолди-ю, уларга ўдағайлаб кетди.

— Ҳой Видя! Вимла! Нима қилиб бу ерда турибсанлар? Неча марта айтдим сенларга, балконга чиқмаларинг, деб!

Дадамнинг дўқидан оғзимдаги термометр ҳам титраб кетди. Иккала опам бўлса бошини эгиб чопганча пастга тушиб кетди.

Опаларим кўп нарсадан маҳрум. Улар балконга чиқа олмайди, дераза-даричалардан кўчага қарай олмайди. Уйнинг томига чиқишга ҳам ҳақи йўқ. Уларнинг кулганини дадам эшитиб қолгудай бўлса, қаттиқ уришиб беради. «Ҳой Видя! Ҳой Вимла! Яна бир марта овозларинг чиқса, худди кўрасанлар менадан! Жойларингга жим ўтирларинг!»

Улар ўша заҳоти жим бўлиб қолади. Лекин ҳеч кулишини қўймайди. Мен буни биламан. Кичкина опам Вимла сал камроқ кулади, аммо анави каттасига кулишдан худо берган. Эртаю-кеч тинмай кулади. Тулсий олдига келса бўлди, ўшанга қараб иккови қотиб қотиб кулаверади.

Тулсий кечаю кундуз биз билан бирга. Пешинда пандитжий бизни ўқитгани келгағида у ҳам остонага ўтириб олиб, биз билан бирга ўқийди. Биз нима қилсак, у ҳам ўшани қилади. Кечқурун тошнинг устига чиқиб камалак отиш ўйнасак, у ҳам ўйнайди. Кўчага чиқиб найзабозлик ўйнасак, у ҳам бирга ўйнайди. Акам бир таёқнинг учига мих қоқиб, найза қилиб олган. Тулсий ўша найзани кўтариб, ҳовузнинг олдидан югуриб ўйнинг олдига келади-да, тўхтаб «Ё Али!» деб бор кучи билан найзани нишонга отади. Чопганида бошидаги бир тутам сочи шамолда ҳилпираб туради. Кўчада ёштнинг устига бир таппини қўйиб қўямиз. Шу нишон. Найза нишонга тегса, таппини тешиб ўтади. Баъзида шундоқ ҳам бўладики, нишонга, яъни таппига тегадую, лекин тешиб ўтолмайди, таппи михнинг учига илиниб қолади. Шунда найза санчган одам, худди ёлиб чиққан жангчи сингари найзани ҳавода ўйнатиб, виқор билан юриб, болаларнинг олдига келади. Биз бошқа ўйинларни ҳам ўйнаймиз. Майда-майда пайраҳаларни елимлаб, акам босмахона ясайди. Бу ёқда мен, Тулсий икковимиз ўтириб олиб, кўмирни майдалаб босмахонага бўёқ тайёрлаймиз. Тулсий биз билан бирга бўлса, маҳалладаги болалар гинг деёлмайди.

Битта-яримтаси ғинг-пинг дегудек бўлса, Тулсий шартта кукрагига калла қўйиб ағдарадию, ғарчиллатиб қўлини тишлаб олади. Бунни кўриб, ойимнинг ваҳми келиб кетади:

— Ҳой, бунинг ёввойи-ку, ёввойи! Бу одам эмас, қип-қизил ҳайвон!

Опаларим бўлса Тулсийнинг ғалати гапларини эшитиб, қотиб-қотиб кулгани-кулган.

— Биз қишлоқда нухатнинг шўрвасига бош ювардик,— деди бир куни Тулсий ошхона остонасида ўтириб.

Унинг бу гапини эшитиб, иккала опам бир-бирига ялт этиб қаради-да, қиқирлаб кулиб юборди. Кейин Видя опам лип этиб ўрнидан турди-да, ошхонага кириб кетди. У ердан ачиб ётган нухат шўрвани идиш-пидиши билан олиб чиқди-да, «мана шўрва, юв бошингни!»— деб Тулсийнинг бошига ағдариб юборди. Шўрва унинг қулоқлари орқасидан, бурунлари устидан шариллаб оқиб кетди.

— Ҳой, ҳой! Нима қиялпсан ўзинг?— деб Тулсий жон ҳолатда сапчиб ўрнидан туриб кетди. У ёқда эса иккала опам бу томошадан ҳузур қилиб, роса кул-япти.

Тулсий билан боғлиқ бир қанча воқеалар шу пайтда бирма-бир кўз олдимдан ўтяпти...

Бир куни қарасам, Тулсий рўпарадаги тор кўчадан югуриб келяпти. Қўйлаги, афти-башараси қонга беланган, қараб бўлмайдди. Кўчанинг бошига етиб келганича йўқ эдни, орқасига битта тош келиб тегди. Кетма-кет яна битта тош келиб тегди. Тулсий тош теккан жойини ушлаб бир зум қотиб қолди. Кейин ердан тош олиб, у ҳам отди. Яна озроқ югуриб, тор кўчага кирди-ю, кўздан ғойиб бўлди.

— Ҳар куни аҳвол шу,— деди ғижиниб балконда турган ойим.— Бу қип-қизил ёввойи. Кўринганга ёпишаверади. Лекин шундоқ деб дадангдан биров...

Дадам ошхонанинг олдида сочиққа юз-қўлини артаётган эди, «Ҳа, нима гап ўзи?» деб сўради.

— Ҳой, дадаси! Сиз ҳам энди сал у ёқ-бу ёқни уйланг. Бутун атроф уй-жой бўлиб кетди. Тулсий энди ҳожатга қаерга боради? Шўрлик кунда калтак еб келади.

— Тушунтириброқ гапирсанг-чи, нима гап ўзи?

— Нимасига тушунмайсиз? Тулсий ҳар куни хо-